

Поетика дихотомії «внутрішнє-зовнішнє» в характерології прози

Б. Брехта

Метою даної статті є аналіз художнього тексту крізь призму парадигматики «внутрішнє-зовнішнє».

Предмет вивчення складає реалізація культурної універсалії «внутрішнє-зовнішнє» у сфері зображення художнього характеру на прикладі «Тригрошового роману» Б. Брехта.

Співвіднесеність авторської свідомості й поетики як джерела і результату творчості дозволяє встановити між ними відношення позитивної кореляції: який тип авторської свідомості (джерела), такий і тип поетики художнього твору (результату) [4: 118]. У системно розвинутому вигляді авторська свідомість породжує явище одного з двох типів цілісності. Фігурально-образні номінативи для їх означення за Сократом: «золото» і «обличчя», за пізнішими спорадичними аналогіями це – «моноліт» і «мозаїка». У термінах загальнонаукового дискурсу це – об'єкти гомогенні (однорідні) і гетерогенні (різномірні) [3: 324-325].

Гомогенізація і гетерогенізація – це системоформуючі установки авторської свідомості, які літературознавці ідентифікують з поетикою твору, художнім результатом. Під їх дією складається поетична система цілого твору, яка, згідно з принципом дихотомії, є результативним втіленням системи одного з двох типів – або поетики тотальних опозицій, або поетики релятивних співвідношень [4: 111-112].

Можна висунути гіпотезу, що Бертольт Брехт належав до авторів гетерогенного типу словесно-образного мислення.

Суспільне життя, взяте як процес, має своїми крайніми проявами стан екстремізму і стан норми. Варто зауважити, що в стані екстремуму або в його передчутті актуалізується авторство гетерогенного складу і, відповідно, поетика тотальних опозицій [3: 69]. Б. Брехта сміливо можна назвати «літературним екстремістом» через правду та сатиру на зображення капіталістичного устрою буржуазного світу. Брехт безумовно є політичним письменником, тому його погляди безпосереднім чином відбивалися на тому, що та як він писав. У своїх творах Брехт піддавав гострій критиці соціальну та політичну практику імперіалістичної буржуазії та наголошував про необхідність зміни такого суспільного ладу.

Брехтівський світ художнього твору можна осмислити за допомогою просторових моделей, адже властивістю будь-якого художнього тексту є здатність утворювати «простір» - універсальну кількість елементів, співвіднесених один з одним, які формують картину світу за шкалою «внутрішнє-зовнішнє» [2: 54-55]. Категорія «внутрішнє-зовнішнє» виступає своєрідним знаком, який належить до певної системи цінностей. Просторові опозиції завжди включають в себе категорію етичної оцінки. Такий ракурс дослідження дозволяє осмислити своєрідність творчої манери окремого автора.

Опозиція «внутрішнє-зовнішнє» виступає як своєрідний інструмент інтерпретації, що дозволяє зрозуміти смислову стратегію художнього твору [2: 58]. Відповідно в художньому творі дана дихотомія може знайти своє втілення на різних рівнях організації тексту. Для нас же особливий інтерес представляє реалізація даної опозиції у сфері зображення художнього характеру. Матеріалом дослідження послуговував текст «Тригрошового роману» Б. Брехта.

Поетику дихотомії «внутрішнє-зовнішнє» в характерології творчості Брехта ми проаналізуємо в трьох взаємодоповнюючих аспектах уявлення людських образів у художній системі письменника: 1) просторово-побутове

оточення героїв; 2) зовнішній вигляд персонажів у комунікаційному процесі (портретна характеристика); 3) макросвіт героїв (дії персонажів).

1. Просторово-побутове оточення є першим простором людини і природною основою для його становлення. Це свого роду мікросвіт людини. Тому саме тут знаходиться субстанціональний «код» людської істоти. Спробуємо розшифрувати життєвий код брехтівського героя.

Центральним місцем розгортання подій в романі є підприємство містера Джонатана Джеремії Пічема – пуританина з голови до ніг, починаючи з його благочестивого біблійного імені (Іонафан Ієраемія), і закінчуючи високоморальними сентенціями, якими він любить прикрашати свою мову. Офіційно він є власником лавки старих інструментів: *ein Haus mit einem kleinen, unsäglich verdeckten Laden, auf dessen Schild «Instrumente» stand* [5: 14], а насправді – керівником монополістичного підприємства у сфері жебрацтва: *Das Unternehmen, das Untensilien für Sraßenbettel verkaufte... große, geheimnissvolle und mächtige Organisation «Goldgrube»* [5: 15, 17].

Маючи в розпорядженні цілу армію професіональних жебраків, калік та симулянтів він став королем, або ж як його називали другом жебраків: *Bettlersfreund*. Але для такого «друга» – люди є лише сірою масою, яка знову ж таки у руках мудрого комерсанта перетвориться на жилу з якої можна витягувати гроші: *ein Mensch der Masse, Dutzendmensch* чи *Kleingläubige – es gibt ja überall Meckerer und Miesmacher* [5: 163] Не є секретом, що людина формується у суспільстві, яке накладає на неї свій відбиток. Автор правдиво показує реалії життя у буржуазному світі, де немає місця моральним цінностям. Там панує жорстока боротьба за виживання: *Wohin wir blicken in der Natur, geschieht nichts ohne materielle Interessen! ...Denn die Menschen sind eben menschlich und keine Engel und sorgen vor allem erst einmal für sich selber. Aus Menschenfreundlichkeit allein geschieht gar nichts! Der Stärkere bezwingt den Schwächeren* [5: 164]. Таким чином Брехт показує свою зневагу та презирство до всього капіталістичного ладу, розкриваючи лицемірство, святенництво, фарисейство буржуазної моралі, яка протиставляється всім

законам гуманного суспільства, де люди змушені битись один з одним і жити за законами джунглів, де перемагає найсильніший: *Zeige in offenem, ehrlichen Kampf, ob du fähiger bist als ich, eine sich gut rentierende Stellung zu besitzen, die wir beide erstreben. Freie Bahn dem Tüchtigen! Und Wehe dem Besiegten* [5: 13].

Містер Пічем – король бідних, в гонитві за грошима перетворюється на скнару, яка нікому не довіряє, навіть самому собі. Будь-які витрати, навіть найменші, рівноцільні втраті самої особистості: *Er war nicht in der Lage, den geringsten Geldverlust zu verschmerzen. Es war das schlimmste bei Verlusten selbst kleinerer Summen, daß er sofort alles Zutrauen zu sich selbst verlor. Er traute niemandem, warum sollte er sich selbst trauen?* [5: 45]. Тобто під впливом свого оточення, яке ж він і створив, від пана Пічема лишається лише зовнішній вигляд людини. Такий спосіб життя перетворив «Друга всіх бідних» у кровожерливого циніка, який керується лише матеріальними інтересами: *O ich verdammer Dummkopf! Wie konnte ich mit einem Menschen ein Geschäft machen, dem ich nicht den Hals abdrehen kann?* [5: 46] Такі відносини між партнерами більше схожі на відносини у вовчій зграї.

Навіть любов до доньки він вимірює кількістю витрачених на неї грошей: *Auf dem Klosett hatte er auf einem kleinen Zettel nachgerechnet, was er ohne Polly verlieren würde* [5: 186].

Автор зображує безвихідність людини, яка потрапляє у замкнене коло своїх же потреб. Комерсант потребує грошей, щоб збільшити виробництво свого підприємства, задля того, щоб виручити більший капітал, який можна знову вкладати у розвиток того ж підприємства: *Das Geld, das er brauchte, brauchte er zur Vergrößerung seines Betriebes* [5: 52]. Так зване *circulus vitiosus*, в яке потрапляє людина тогочасного брехтівського суспільства з повним правом влади над нею. Брехт зображує та саркастично висміює такий мікросвіт людини і апелює до свідомості нащадків задля того, щоб вони не перетворились на простих, невимогливих, недоброзичливих жителів міста, які трусяться над кожною копійкою у своєму кармані: *Der Kunde trete dem*

Ladeninhaber als ein bedürfnisloser, am Geld hängender, übelwollender und misstraurischer Bursche [5: 45].

2. Опис зовнішнього вигляду брехтівських персонажів (портретна характеристика), який протиставляється їх внутрішньому світу.

Брехт навмисне зображує контраст двох світів однієї людини задля кращого представлення суспільства, в якому існують такі амбівалентні особистості, як зять пана Пічема – Мекхіт, чи ж його дружина Поллі.

Мекхіт або ж просто Мек – представник людей вищого світу – власник розгалуженої сітки так званих д-лавок, насправді виявляється монополістом у сфері кримінального бізнесу. Він – вуличний грабіжник у минулому, бандит який вміло приховує своє істинне нутро під виглядом поважного пана: *Herr Becket war ein untersetzter, stämmiger Vierziger mit einem Kopf wie ein Rettich. Er einen sonderbar dicken Stock, den er kaum aus den großen Händen ließ* [5: 27]. Автор глузує над ним, та саркастично змальовує зовнішність Мекхіта голова якого у формі редиски. Разом з тим, Брехт порівнює Мека з акулою [5: 127]:

*Und der Haifisch, der hat Zähne
Und die trägt er im Gesicht
Und Macheath, der hat ein Messer
Doch das Messer sieht man nicht...
...An der Themse grünem Wasser
Fallen plötzlich Leute um
Es ist weder Pest noch Cholera
Doch es heißt: Mackie geht um...*

Ми готові повірити в те, що він стане справжньою фінансовою акулою – акулою капіталу. Та як би він не намагався поважно виглядати зовні та вести респектабельні промови, всередині він жалюгідний бандит-цинік, викриття якого відбулось під час суду: *Herr Macheath, einer unserer bekanntesten Geschäftsleute, insgeheim gar kein Geschäftsmann, sondern ein Verbrecher ist, ein Mörder!* [5: 260]

Дружина Мека – Поллі – ідеал чистоти та невинності для всіх. Кокс, порівнював її із чистим джерелом, який може зцілити: *Polly sei nun einmal Idol für ihn. Sie erscheine ihm wie ein klarer Brunnen.* [5: 115] Та Поллі не є насправді такою невинною, її звабив молодий розпусник. А коли вона дізнається, що вагітна – шукає шляхів як позбутися дитини:

Jedoch eines Tags, und der Tag war blau

Kam einer, der mich nicht bat

Und er hängte seinen Hut an den Nagel in meiner Kammer

Und ich wusste nicht, was ich tat...

... Ja, da gab es überhaupt kein Nein... [5: 21]

Показана ситуація, коли суспільство потребує вмілого бандита і готове з насолодою віддатися йому, як Поллі Пічем віддається, сама не знаючи чому, своєму коханому.

3. Зовнішній світ героїв – макросвіт (суспільство, світобудову) в творі Б. Брехта стає не менш важливим у розкритті художнього характеру. Зовнішній світ для персонажів – це не просто життєве середовище, а й своєрідний засіб пізнання самого себе і свого роду спосіб досягнення таємниць буття, сенсу існування в цілому.

У романі Брехта представлено класове розшарування суспільства, класовий антагонізм і динаміка боротьби. Фашистські злочини 30-х років, на думку Брехта, – не новина, англійські буржуа початку століття багато в чому передбачили демагогічні прийоми гітлерівців [1: 318]. І коли дрібний торговець, збуваючи крадене, звинувачує комуністів, які виступають проти поневолення бурів, в зраді батьківщини, у відсутності патріотизму, то це у Брехта не анахронізм, а навпаки, підкреслення повторюваних закономірностей. Для нього важливим було підкреслення значення історичного періоду. Англо-бурська війна і фашизм для Брехта – це стихія, в якій панували монопольні власники, час антизаконності, цинізму та боротьби за існування: *Dabei ekelt mich, den einstiegen Straßenräuber, dieses Gefeilsche wirklich an! Da sitze ich dann und schlage mich um Prozente herum. Warum*

nehme ich nicht einfach mein Messer und renne es ihnen in den Leib, wenn sie mir nicht das ablassen wollen, was ich haben will?» [5: 358] Весь макросвіт брехтівського героя зображується крізь призму матеріального збагачення: *«Ich profitiere davon, daß sie nicht wissen, wo sie hingehen sollen, wenn ich sie auf die Straße werfe. Ich bedrücke sie so gut ich kann und ziehe meinen Gewinn daraus» [51: 335].*

Всі рівні зображення людських образів у системі являють собою цілісну картину характерології прози Бертольта Брехта.

Вивчення поетики дихотомії «внутрішнє-зовнішнє» в характерології творчості письменника дає можливість не тільки адекватно осмислити принципову складність художньої організації брехтівських текстів, а й описати амбівалентну основу ідейно-естетичного та художнього мислення самого автора.

Отже, проведене дослідження характерології Брехта в аспекті співвідношення «внутрішнього» і «зовнішнього» дає можливість різнобічно розкрити складну структуру характеру та динаміку внутрішнього життя брехтівських персонажів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бертольт Брехт. Театр Т. 5/2 М.: Высшая школа, 1965, – 540 с.
2. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история. – Тартуский ун-т. – М.: Языки рус. культуры, 1996. – 464 с.
3. Мукаржовський Я. Исследования по эстетике и теории искусства. – М.: Искусство, 1994. – 606с.
4. Почепцов О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С.110-122.
5. Bertolt Brecht. Dreigroschenroman. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991, – 394 S.